

Obnova tradicionalnog poljoprivrednog pejzaža za održivu poljoprivredu – AGRISCAPE&ME

Prezentacija projekta

„Preporuka za poboljšanje okvira za zaštitu, planiranje i obnovu tradicionalnih poljoprivrednih pejzaža u Crnoj Gori“

**AGRI
SCAPE
& ME**

Gornja Lastva, 18. jun 2018.

MREŽA ZA
RURALNI RAZVOJ
CRNE GORE

INSTITUT I POLITIKAVE MEDIJSORE
INSTITUTE FOR ENVIRONMENTAL POLICY

Preporuke za poboljšanje okvira za zaštitu, planiranje i obnovu tradicionalnih poljoprivrednih pejzaža u Crnoj Gori

Osnovni cilj aktivnosti je obnova, očuvanje i unapređivanje tradicionalnog poljoprivrednog pejzaža u Crnoj Gori, kao značajnog resursa i dijela ukupnog kulturnog pejzaža, kroz izradu preporuka za unaprjeđenje okvira za njihovu zaštitu, planiranje i obnovu.

Radni tim:

- Saša Karajović, prostorni planer
- prof. dr Milan Marković
- Marija Nikolić, arhitektica, planerka
- Aleksandra Kapetanović, arhitektica konzervatorka

PROCES izrade Preporuka

- Analiza tretmana poljoprivrednog pejzaža u Crnoj Gori, iz ugla oblasti:
 - KULTURNE BAŠTINE
 - POLJOPRIVREDE I RURALNOG RAZVOJA
 - PROSTORNOG PLANIRANJA
- Kroz analizu su tretirani:
 - međunarodni kontekst
 - zakonodavni i institucionalni okvir u Crnoj Gori
 - strateška dokumenta
 - stanje na lokalnom nivou
 - projekti i aktivnosti iz ove oblasti
 - ključne teme i nedostaci
- SWOT analiza
- Ključne teme >>> PREPORUKE

DEFINICIJE, TERMINOLOGIJA

■ PEJZAŽ / PREDIO

„**Kulturni pejzaži** su kulturna dobra i predstavljaju “**kombinovana djela prirode i čovjeka**”. Oni **ilustruju razvoj ljudskog društva i naselja tokom vremena, pod uticajem fizičkih ograničenja i/ili mogućnosti njihovog prirodnog okruženja**, kao i uzastopnih društvenih, ekonomskih i kulturnih snaga, kako spoljašnjih tako i unutrašnjih.“ „**raznovrsnost ispoljavanja interakcije između ljudi i njihovog prirodnog okruženja.**“ (*Operativne smjernice za primjenu Konvencije o svjetskoj baštini*)

“**Predio** označava određenu teritoriju, onako kako je vide ljudi, čiji je **karakter rezultat akcija i interakcija prirodnih i/ili antropogenih faktora.**” (*Evropska konvencija o predjelu, 2000.*)

■ POLJOPRIVREDNI PEJZAŽ / AGRIKULTURNI PEJZAŽ

„Poljoprivredni pejzaži su **svjedočanstvo dugе istorije interakcije ljudi i zemljišta**; to su često **jedinstveni primjeri zajedničkog života ljudi i prirode i njihovoh međusobnog uticaja**. Oni pokazuju **bogatstvo raznovrsnosti kulture i pejzaža, sisteme održivog korišćenja zemljišta** i u nekim slučajevima svakodnevnu **borbu ljudi za opstanak** u ekstremnim klimatskim i životnim uslovima.“

(*World Heritage n°69 - October 2013, Poljoprivredni pejzaži na Listi Svjetske baštine*)

MEĐUNARODNI KONTEKST

UNESCO Konvencija o zaštiti svjetske kulturne i prirodne baštine, 1972., dopunjena 1992. uvođenjem pojma kulturnog pejzaža

„Kulturni pejzaži su kulturna dobra i predstavljaju „**kombinovana djela prirode i čovjeka**“. Oni **ilustruju razvoj ljudskog društva i naselja tokom vremena, pod uticajem fizičkih ograničenja i/ili mogućnosti njihovog prirodnog okruženja**, kao i uzastopnih društvenih, ekonomskih i kulturnih snaga, kako spoljašnjih tako i unutrašnjih.“

„**raznovrsnost ispoljavanja interakcije između ljudi i njihovog prirodnog okruženja.**“

Kategorije kulturnih pejzaža:

- i) namjerno oblikovani pejzaž
- ii) **organski razvijeni pejzaž** - rezultat društvenih, ekonomskih, administrativnih i/ili religioznih zahtjeva.
..odražavaju karakteristike *istorijskog razvoja* u svojim oblicima i obilježjima svojih komponenata.
 - **reliktni pejzaž** čiji je razvojni proces došao do kraja u nekom istorijskom periodu ili je naglo prekinut
 - **kontinuirani pejzaž**, koji još uvijek ima aktivnu ulogu i namjenu u savremenom društvu, usko povezanu s tradicionalnim načinom života;
- iii) asocijativni pejzaž

(Operativne smjernice za primjenu Konvencije o svjetskoj baštini)

Poljoprivredni pejzaži su svjedočanstvo duge istorije interakcije ljudi i zemljišta; to su često jedinstveni primjeri zajedničkog života ljudi i prirode i njihovog međusobnog uticaja. Oni pokazuju bogatstvo raznovrsnosti kulture i pejzaža, sisteme održivog korišćenja zemljišta i u nekim slučajevima svakodnevnu borbu ljudi za opstanak u ekstremnim klimatskim i životnim uslovima.

AGRICULTURAL
LANDSCAPES

U Operativnim smjernicama za primjenu Konvencije o svjetskoj baštini je istaknut značaj zaštite kulturnih pejzaža za održivo korišćenje zemljišta:

„Kulturni pejzaži često odražavaju specifične tehnike održivog korištenja zemljišta, uzimajući u obzir karakteristike i ograničenja prirodnog okruženja u kojem se nalaze, i specifičnu duhovnu vezu sa prirodom. Zaštita kulturnih pejzaža može doprinijeti savremenim tehnikama održivog korištenja zemljišta i može sačuvati ili poboljšati prirodne vrijednosti unutar pejzaža. Opstajanje tradicionalnih oblika korištenja zemljišta potpomaže biloški diverzitet u mnogim regionima svijeta. Zaštita tradicionalnih kulturnih pejzaža stoga pomaže da se održi biološki diverzitet.“

MEĐUNARODNI KONTEKST

Globalno važni sistemi poljoprivredne baštine / Globally Important Agricultural Heritage Systems (GIAHS)

Da bi se sačuvali i potpomogli **sistemi poljoprivredne baštine u svijetu**, kao odgovor na globalne trendove koji ugrožavaju porodičnu poljoprivrednu proizvodnju i tradicionalne poljoprivredne sisteme, godine **2002**, tokom Svjetskog samita o održivom razvoju (Johanesburg, Južnoafrička Republika), Organizacija za hranu i poljoprivredu Ujedinjenih nacija (Food and Agriculture Organization - FAO) pokrenula je **Inicijativu globalnog partnerstva za zaštitu i prilagođeno upravljanje "Globalno važnim sistemima poljoprivredne baštine"** (**GIAHS inicijativa**).

Food and Agriculture
Organization of the
United Nations

GIAHS

Globally Important Agricultural
Heritage Systems

MEĐUNARODNI KONTEKST

- **Evropska konvencija o predjelu, 2000.**
“Predio označava određenu teritoriju, onako kako je vide ljudi, čiji je karakter rezultat akcija i interakcija prirodnih i/ili antropogenih faktora.”
- **Preporuka o zaštiti ljepote i karaktera pejzaža i mjesta** (Recommendation concerning the Safeguarding of Beauty and Character of Landscapes and Sites), 1962.
- **Preporuka o očuvanju i savremenoj ulozi istorijskih područja** (Recommendation Concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas) UNESCO-a, Nairobi 1976.
- **Dokument o autentičnosti iz Nare** (The Nara Document on Authenticity), 1994.
- **Povelja iz Burre za mjesta od kulturnog značaja** (The Burra Charter: Charter for Places of Cultural Significance), 1981.
- **Deklaracija o pejzažima baštine** (Natchitoches Declaration on Heritage Landscapes), 2004.
- **Deklaraciji o očuvanju smještaja baštinskih struktura, mjesta i područja** (Declaration on the Conservation of the Setting of Heritage Structures, Sites and Areas, Xi'an), 2005.

The background image shows a rural landscape during sunset or sunrise. Large, rounded hills are covered in dense vegetation, with sunlight illuminating the peaks and casting long shadows. In the foreground, there are several small, rectangular agricultural plots separated by dry stone walls. A few bare trees stand in the fields. On the left side of the frame, a single-story house with a tiled roof is visible, partially hidden by trees. The overall atmosphere is peaceful and suggests a traditional, agricultural setting.

Analiza tretmana poljoprivrednog pejzaža iz ugla KULTURNE BAŠTINE

Analiza tretmana poljoprivrednog pejzaža iz ugla KULTURNE BAŠTINE

- **Kulturna baština uključuje sve aspekte okruženja koji proizilaze iz međusobnog djelovanja ljudi i mesta (prostora) tokom vremena**
(Faro konvencija - Okvirna Konvencija o Vrijednostima kulturnog nasljeđa za društvo, 2005)
- **Poljoprivredni pejzaž kao segment kulturne baštine/pejzaža**
- **Tretman kulturnih pejzaža u Crnoj Gori**
- **Zakon o zaštiti kulturnih dobara, 2010.**
Kulturna dobra - valorizovani dio kulturne baštine od opšteg interesa
„Kulturno dobro je svako nepokretno, pokretno i nematerijalno dobro za koje je, utvrđeno da je od trajnog istorijskog, umjetničkog, naučnog, arheološkog, arhitektonskog, antropološkog, tehničkog ili drugog društvenog značaja.“

Nepokretno kulturno dobro (kulturno - istorijski objekat, kulturnoistorijska cjelina, lokalitet ili područje)

Lokalitet ili područje

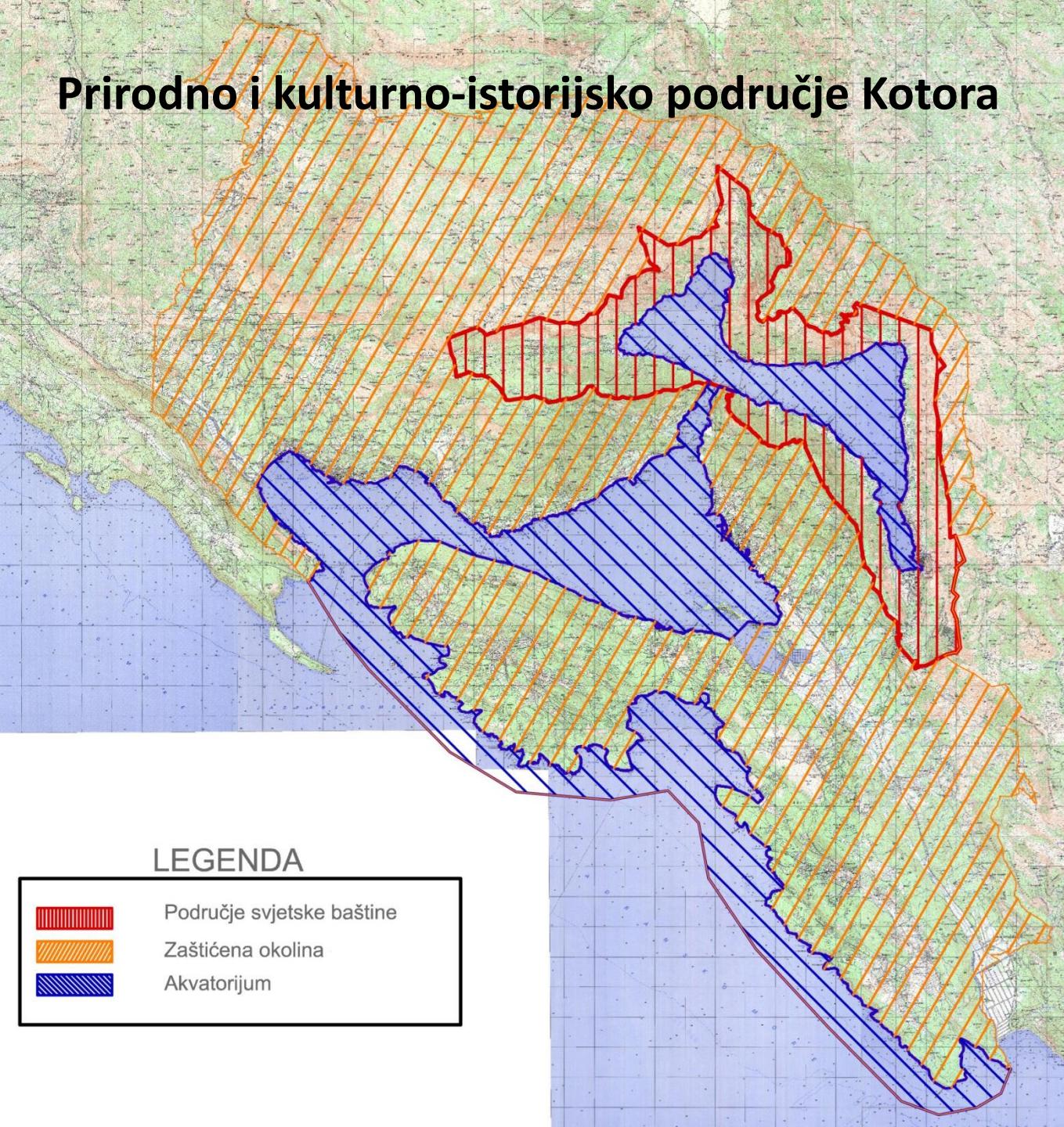
- (1) Lokalitet ili područje je **zajedničko djelo čovjeka i prirode**, koje je djelimično izgrađeno, dovoljno osobeno i homogeno da se može topografski definisati.
- (2) Lokalitet i područje može biti:
 - 1) arheološko nalazište
 - 2) kulturno – istorijsko područje
 - 3) kulturni pejzaž

Trenutno u Crnoj Gori nemamo zaštićen ni jedan kulturni pejzaž

Prirodno i kulturno-istorijsko područje Kotora

Upisano na Listu
svjetske baštine 1979.

Kriterijumi (i) (ii) (iii) (iv)

Zaštićena okolina 2011

Komitet za Svjetsku
baštinu je 2008. pozvao
Crnu Goru da „razmotri
preimenovanje Prirodno
i kulturno-istorijskog
područja Kotora kao
kulturni pejzaž“

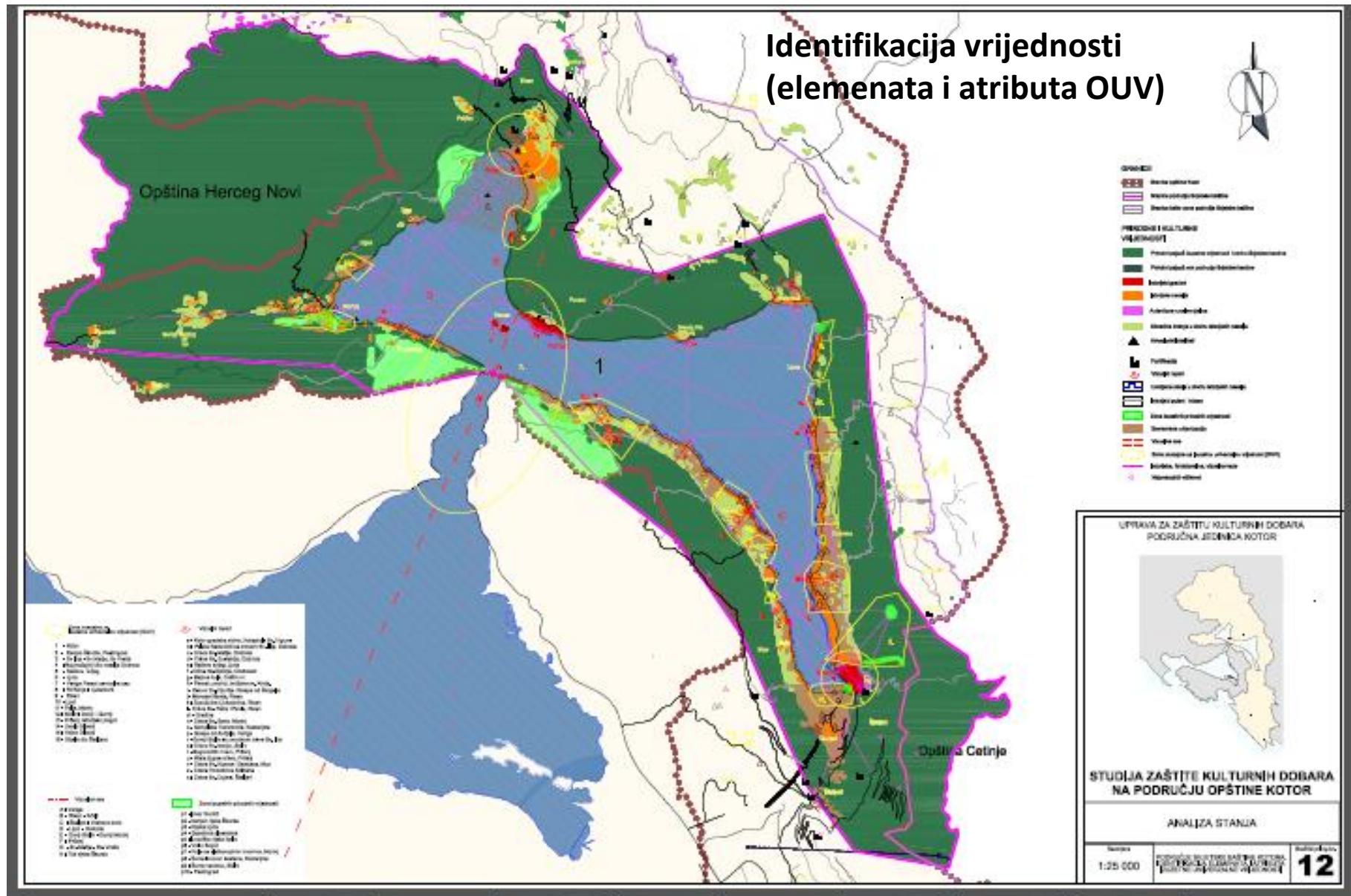
Izuzetna univerzalna vrijednost se ogleda u: „kvalitetu njegove arhitekture u fortifikovanim i otvorenim gradovima, naseljima, palatama i manastirskim kompleksima, te njihovoj harmoničnoj integraciji sa kultivisanim terasastim predjelom na obodima visokih kamenitih planina.“

(Retrospektivna Izjava o izuzetnoj univerzalnoj vrijednosti ,2014.)

Studija zaštite kulturnih dobara na području Opštine Kotor

Uprava za zaštitu kulturnih dobara, 2015, 2017

Studija kulturnog pejzaža Vrmca, 2015

Projekat

Oikon d.o.o., Institut za primijenjenu ekologiju, Zagreb

Voditeljica: dr.sc. BISERKA DUMBOVIĆ BILUŠIĆ, dipl.ing. arh.

Obrađivači studije:

dr.sc. VLADIMIR KUŠAN, dipl.ing.šum., priprema i obrada podataka u GIS-u
dr.sc. DANKA PETROVIĆ, dipl.biol., analiza prirodnih obilježja

KATARINA LISAVAC, dipl.ing.arh., prikaz istorijskog razvoja područja i kulturna baština

JELENA FRANOVIĆ, dipl.ing. pejz.arh., obrada i kartiranje uzoraka pejzaža

JOŠKO KATELAN, prof. i arhivista, dobava istorijskih karata i jezična obrada teksta

MAJA BILUŠIĆ, mag.ing.arh., analiza antropogenih i vizuelno-morfoloških obilježja

ANDRIJANA MIHULJA, dipl.ing.šum., izrada kartografskih prikaza korišćenja prostora

VIŠNJA ŠTEKO, dipl.ing.kraj.arh., obrada i kartiranje tipološke klasifikacije i osjetljivosti

SUNČANA RAPIĆ, dipl.ing. kraj.arh., obrada i kartiranje tipološke klasifikacije i osjetljivosti

MAJA POSAVEC, mag.kraj.arh., obrada i kartiranje tipološke klasifikacije i osjetljivosti

- **ANALIZA PRIRODNIH OBILJEŽJA**
- **ANALIZA ANTROPOGENIH OBILJEŽJA**
- **ANALIZA VIZUELNIH I PERCEPTIVNIH OBILJEŽJA**
- **IDENTIFIKACIJA KARAKTERA PREDJELA – PEJZAŽNI TIPOVI**
- **VALORIZACIJA I OCJENA OSJETLJIVOSTI KULTURNOG PEJZAŽA**
- **SMJERNICE ZA ZAŠTITU, PLANIRANJE I UPRAVLJANJE KULTURNOG PEJZAŽA**

Kulturni pejzaž Vrmca

Studija kulturnog pejzaža Vrmca realizovana u sklopu projekta "Baština- pokretač razvoja", 2015.

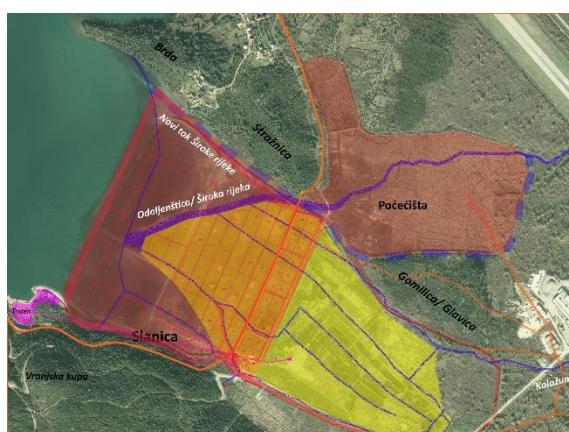
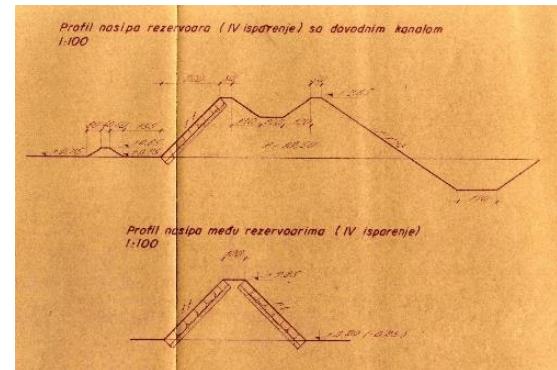
Studija zaštite kulturne baštine u specijalnom rezervatu „Tivatska Solila“ 2017

JP MD
JAVNO PREDUZEĆE ZA UPRAVLJANJE
MORSKIM DOBROM CRNE GORE

Expeditio
architects

causam restetur, ut bona pax sit, sumus contenti, quod concludetis in hac forma, videlicet: quod triginta quatuor salinae condam domini Balsa e sint praefotorum dominorum: XXIV metropoliti. XXVII illorum de Lustiza. X Georgii et Alexii Juras. VIII Bogdani Sichis. II Nicolae Zauli et II Chiuichi Catarinorum XXXII et III Raichi Monetae, ut de jure esse videntur.

Lokalni nivo

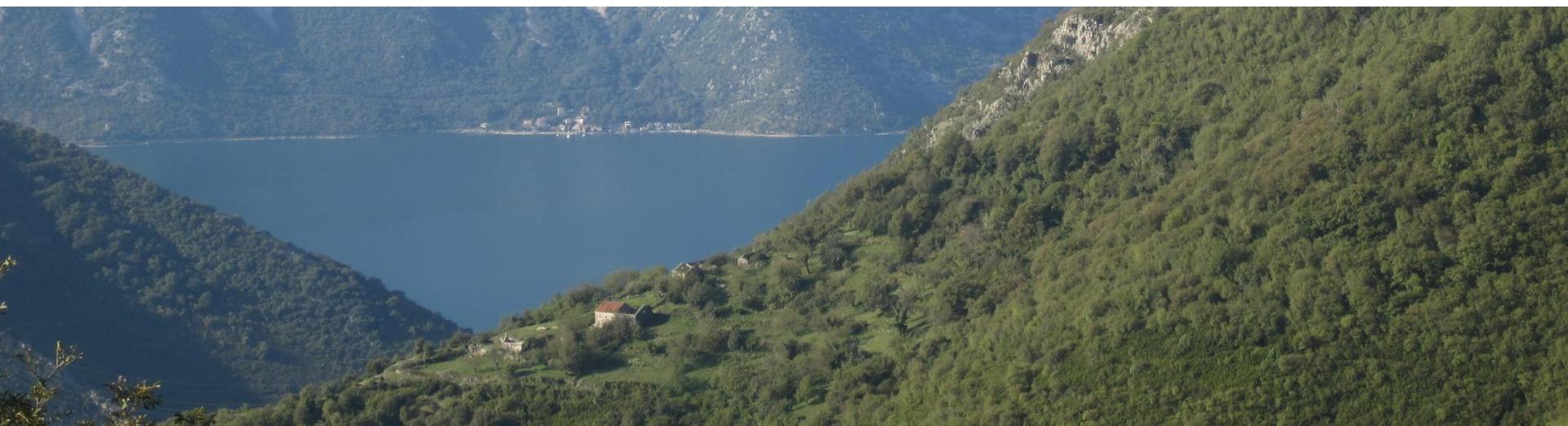
POLJOPRIVREDNI PEJZAŽ - PRIMJER OPŠTINE TIVAT

Pojam PEJZAŽ ili AGRIKULTURNI pejzaž javlja se u strateškim dokumentima kojima se uređuje razvoj poljoprivrede kao i u planskim dokumentima kojima se uređuje prostor:

- **Strategija ruralnog razvoja do 2020**
- **Plan podsticajnih mjera za poljoprivredu (godišnji)**
- **PUP Tivat do 2020 (2010)**
- **Urbanistički projekat revitalizacije 13 ambijentalnih cjelina opštine Tivat**

Prepoznata je važnost očuvanja ili obnove agrikulturnog pejzaža

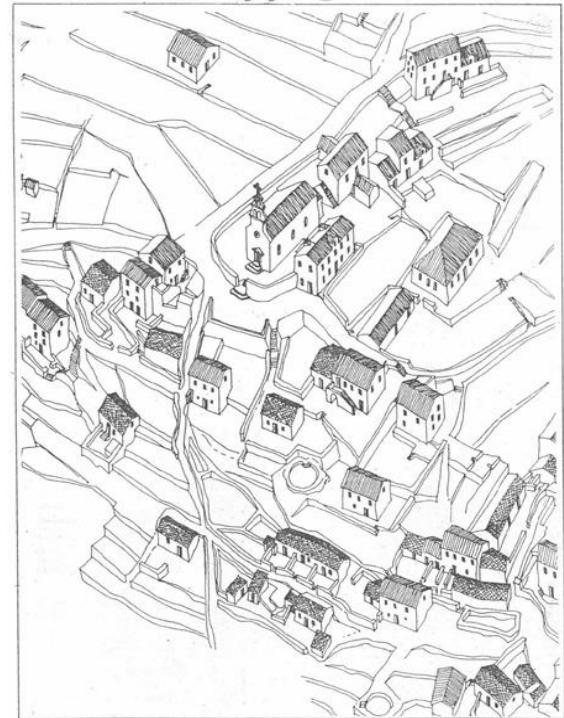
- **Poljoprivreda ima pored ekonomskog i socijalnog i kulturološki značaj kroz formiranje pejzaža koji poprima odlike kulturnog dobra**
- **Agrikulturni pejzaž ima identitetski značaj jer prostor definiše kao mediteranski, a Mediteranu pripadamo geografski, istorijski, kulturno...**

Urbanistički projekat revitalizacije Gornje Lastve, 1988

- Urbanistički projekat revitalizacije 13 ambijentalnih cjelina opštine Tivat (Projekat oživljavanja seoskih naselja tivatskog zaliva) započet je 1982. godine, završen 1988. kada su neki od 13 UP usvojeni na Skupštini Opštine Tivat.
- Danas je još uvijek kao planski dokument, **na snazi UP revitalizacije Gornje Lastve**
- Cilj Projekta je bio **obezbjediti uslove za život i rad u tradicionalnim naseljima razvijanjem djelatnosti i načina života koji se zasnivaju na korištenju prirodnih potencijala područja odnosno integralna obnova naselja**, graditeljskog nasljeđa i djelatnosti na kojima se život temeljio

Analiza tretmana poljoprivrednog pejzaža iz ugla PROSTORNOG PLANIRANJA

Analiza tretmana poljoprivrednog pejzaža iz ugla PROSTORNOG PLANIRANJA

■ Zakonodavni i institucionalni okvir u Crnoj Gori

Zakonom o planiranju prostora i izgradnji objekata ("Službeni list Crne Gore", br. 064/17) predviđeni su slijedeći **planski dokumenti**:

- 1) prostorni plan Crne Gore;
- 2) plan generalne regulacije Crne Gore.

Radi prostornog razvoja seoskog područja i podsticanja njihovog održivog razvoja, a uvažavajući geomorfološke različitosti (brdska, planinska, primorska i dr.), kao i regionalne i tradicionalne osobenosti (zbijen, razbijen tip, povremeno i stalno naseljena), plan generalne regulacije Crne Gore obavezno sadrži osnovu uređenja seoskih područja.

Napomena: prethodni **Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata** („Službeni list CG“ br. 51/08 i 34/11) je radi sprovođenja zaštite i politike upravljanja predjelima, predvio planiranje predjela kroz sve nivoje planske dokumentacije, a što je bilo u skladu sa **Zakonom o ratifikaciji konvencije o evropskim predjelima** („Službeni list CG“ br.48/08) koja određuje zaštitu, upravljanje i planiranje predjela.

Analiza tretmana poljoprivrednog pejzaža iz ugla PROSTORNOG PLANIRANJA

Pravilnik o bližem sadržaju i formi planskog dokumenta, kriterijumima namjene površina, elementima urbanističke regulacije i jedinstvenim grafičkim simbolima ("Službeni list CG", br. 24/10 i 33/14) primjenjivaće se do donošenja plana generalne regulacije Crne Gore.

Priručnik o načinu izrade plana predjela (LAMP – MORT, 2014) predstavlja prvo analitičko, stručno i sveobuhvatno upustvo o načinu izrade Studije i Plana predjela u Crnoj Gori. Priručnik definiše metodologiju, kriterijume i principe u oblasti planiranja predjela. Svrha izrade priručnika: Implementacija odredbi Evropske konvencije o predjelima, Definisanje nivoa izrade Studije i Plana predjela za različite planske dokumente, uniformnost izrade planske dokumentacije.

Zakon o zaštiti prirode ("Službeni list Crne Gore", br. 054/16)

Zakon o nacionalnim parkovima ("Službeni list Crne Gore", br. 028/14)

Zakon o životnoj sredini ("Službeni list Crne Gore", br. 052/16)

Zakon o strateškoj procjeni uticaja na životnu sredinu ("Službeni list RCG", br. 80/05, "Službeni list Crne Gore", br. 40/11, 59/11, 52/16)

Analiza tretmana poljoprivrednog pejzaža iz ugla PROSTORNOG PLANIRANJA

■ Tretman poljoprivrednog pejzaža u prostornim planovima

Prostorni plan Crne Gore do 2020. godine

Prostrorni planovi područja posebne namjene za Durmitorsko područje (2016), Bjelasicu i Komove (2010)

Prostorno-urbanistički planovi planovi opština (2011-2015)

Nacionalna strategija integralnog upravljanja obalnim područjem Crne Gore (2015)

Prostorni plan područja posebne namjene za Obalno područje (2018)
posebni poljoprivredni predjeli: zaravnjena polja aluvijalnih zemljišta; terase i zaravni na flišnom i kraškom terenu; posebna područja poljoprivrede, značajna za očuvanje kulturne baštine i karakteristika predjela, nastala kao rezultat primjene tradicionalnih postupaka u obradi i održavanju poljoprivrednih površina (uređeni maslinjaci, terasirane površine i sl.).

Analiza tretmana poljoprivrednog pejzaža iz ugla POLJOPRIVREDE I RURALNOG RAZVOJA

Analiza tretmana poljoprivrednog pejzaža iz ugla POLJOPRIVREDE I RURALNOG RAZVOJA

Osnovna polazišta

- Poljoprivredni pejzaži su svjedočanstvo o dugo istoriji interakcije ljudi i zemljišta – to su jedinstveni primjeri zajedničkog života ljudi i prirode i njihovog međusobnog uticaja.
- Važnost poljoprivrede kao multifunkcionalnog sektora u razvoju ekonomije i društva Crne Gore
 - ekonomski značaj - doprinos BDP-u (preko 8%, a u EU ispod 2%), zapošljavanje radne snage (na porodičnim polj. gazdinstvima angažovano je gotovo 1/4 ukupno zaposlenih)
 - druge izuzetno važne uloge: ključna je u ublažavanju depopulacije seoskih područja i očuvanju tradicije i ukupnog kulturnog nasljeđa sela; doprinosi očuvanju okoline; usluge ekosistema, potpora je razvoju turizma; osnova je za prehrambenu industriju; podstiče razvoj i brojnih drugih sektora; doprinosi borbi protiv siromaštva u seoskim područjima.
- Pejzaž je jedno od ključnih javnih dobara koje donosi poljoprivreda, poljoprivredna praksa i poljoprivredni pejzaž su u tijesnoj vezi
- Bilo koji vid poljoprivredne proizvodnje ima uticaj bilo pozitivan ili negativan na ekosistem, pa tako i na pejzaž.
- Tradicionalna poljoprivreda donose koristi za društvo i time što čuva pejzaž kombinujući svoje aktivnosti (korišćenje zemljišta, izbor kultura, proizvodna praksa i sl.).
- U sagledavanju svih vrijednosti koje donosi pejzaž i njegovom očuvanju od velike važnosti su: **cjelovit – holistički pristup, postojanje pravnog okvira, jasno definisani instrumenti politike i obučeno osoblje za sprovođenje politike.**

Analiza tretmana poljoprivrednog pejzaža iz ugla POLJOPRIVREDE I RURALNOG RAZVOJA

SWOT analiza

Prednosti <ul style="list-style-type: none">– Bogatstvo poljoprivrednog pejzaža i njegova izrazita raznovrsnost na relativno malom prostoru– Očuvane tradicionalne vrijednosti (običaji, znanja, proizvodi) u velikom dijelu Crne Gore– Svest u civilnom sektoru na zavidnom nivou – postoji kritična masa zainteresovanih za očuvanje pejzaža– ...	Slabosti <ul style="list-style-type: none">– Nepostojanje modela gradnje u skladu s okruženjem i tradicijom– Migracija selo – grad nosi sa sobom negativne posljedice<ul style="list-style-type: none">– Gubljenje poljoprivrednog zemljišta,– Biodivezitet se redukuje– Gubitak tradicionalnih znanja– Osiromašuje društveni život na selu– Svest o važnosti pejzaža u državnim i lokalnim institucijama nije na zadovoljavajućem nivou– ...
Mogućnosti <ul style="list-style-type: none">– Promocija posebnosti pejzaža putem turizma– Korišćenje pogodnosti EU modela razvoja i podrške– Usvajanje i dosljedna primjena relevantnih međunarodnih konvencija– Edukacija mladih od najranijeg uzrasta– Tjesna saradnja svih učesnika – stakeholdera– ...	Prijetnje <ul style="list-style-type: none">– Model ekonomskog razvoja ne uvažava u potpunosti principe održivosti (vizija i strateške smjernice održivog razvoja ne primjenjuju se dosljedno)– Dalje usitnjavanje posjeda podjelom na više nasljednika– Gradnja – izražen pritisak na prostor– Masovni turizam prijetnja pejzažu– Izostanak institucionalne podrške za neškodljivo uklanjanje otpada– ...

Analiza tretmana poljoprivrednog pejzaža iz ugla POLJOPRIVREDE I RURALNOG RAZVOJA

Pravni i institucionalni okvir, ljudski resursi

- Prepoznati i ugraditi u pravne propise i strateška dokumenta pejzaž kao bitnu komponentu čovjekove okoline, uključujući primjenu međunarodnih konvencija
- Uspostavljanje i dosljedna primjena politike planiranja, upravljanja i zaštite pejzaža
- Jasna podjela nadležnosti
 - između institucija na državnom nivou (resornih ministarstava i njihovih agencija),
 - između lokalnog i državnog nivoa
- Poljoprivredna politika i podrška razvoju sela ima ključnu ulogu u očuvanju pejzaža
 - direktna plaćanja proizvođačima vezati za tzv. cross-compliance pravila CAP-a
 - sprovođenje agroekoloških mjera,
 - primjena Kodeksa dobre poljoprivredne prakse
 - dodatne mjere podrške za uređivanje terasa, obnovu suvozidina, obnovu objekata koji su građeni na tradicionalni način, uređivanje pjezaža...
- Ostale politike (naučna istraživanja i analize, praćenje i mjerjenje rezultata uspjeha - indikatori, ocjena uticaja na životnu sredinu, podizanje javne svijesti...)
- Multidisciplinarni programi obuke
 - za najšire građanstvo (jačanje uloge civilnog sektora i medija u promovisanju vrijednosti pejzaža
 - za same poljoprivrednike u skladu s principima CAP-a EU

KLJUČNE TEME za PREPORUKE

- **ZAKONODAVNI I INSTITUCIONALNI OKVIR**
- **IDENTIFIKACIJA I ANALIZA**
- **MODELI KORIŠTENJA I UPRAVLJANJA / PITANJE VLASNIŠTVA**
- **LJUDSKI RESURSi**
- **PODSTICAJNE MJERE**
- **EDUKACIJA I JAČANJE JAVNE SVIJESTI**
- **PLANIRANJE**

KLJUČNE TEME za PREPORUKE

Polazišta

U Crnoj Gori je nužna promjena paradigme u poljoprivredi. Nije poljoprivreda samo biznis, čak ona to nije ni za same proizvođače, već je i za njih pored izvora porodičnih prihoda i **način života**. Za društvo u cjelini poljoprivreda je sektor koji donosi brojna dobra od javnog interesa, tj. ona ima višestruku ulogu ili, kazano novijom terminologijom, ovaj sektor obezbjeđuje društvu brojne **ekosistemske usluge**.

ODRŽIVA POLJOPRIVREDA \Rightarrow VITALNO SELO \Rightarrow BROJNE DRUŠTVENE KORISTI
(PEJZAŽ jedna od najvažnijih!)

Očuvanje tradicionalnih poljoprivrednih pejzaža zavisi od stanja poljoprivrede, njenog održavanja i obnove tamo gdje je napuštena. Pomalo je pradoksalno, ali se može kazati da je **naš zaostatak u razvoju poljoprivrede – dodatna mogućnost za uvođenje principa održivosti** ("lakše je krenuti s nule nego iz minusa").

KLJUČNE TEME za PREPORUKE

■ ZAKONODAVNI I INSTITUCIONALNI OKVIR

Tri su **ključne zakonodavne oblasti** koje imaju direktni uticaj na pejzaž: zakoni iz oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja (Zakon o poljoprivrednom zemljištu i Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju), zakoni koji se tiču planiranja prostora i upravljanja prostorom (Zakon o planiranju prostora i izgradnji objekata) i Zakon o zaštiti kulturnih dobara. Svaki od zakona posmatra prostor u okviru svoga domena ali međusobno nemaju puno dodirnih tačaka, a nerijetko su i neusaglašeni. Kako bi se osigurala puna zaštita i unapređivanje poljoprivrednih pejzaža, **neophodno je terminološki i suštinski uskladiti i unaprijediti zakone koji moraju biti kompatibilni**.

S ciljem uspostavljanja i dosljedne primjene politike planiranja i upravljanja pejzažom i sprovođenja zaštite pejzaža, potrebno je:

- Utvrditi i ujednačiti terminologiju vezanu za poljoprivredni pejzaž (*neki od termina koji se koriste: pejzaž, predio, kulturni pejzaž, poljoprivredni pejzaž, agrikulturni pejzaž*)
- Implementirati i unaprijediti postojeći pravni okvir za zaštitu poljoprivrednih pejzaža (Zakon o zaštiti kulturnih dobara), uz mјere za sprovođenje zaštite

KLJUČNE TEME za PREPORUKE

■ ZAKONODAVNI I INSTITUCIONALNI OKVIR ...

- Usaglasiti zakone na nacionalnom nivou koji uređuju poljoprivredni pejzaž (zakoni iz oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja, zaštite kulturne baštine, planiranja prostora), uključujući primjenu međunarodnih konvencija
- Prepoznati i na odgovarajući način ugraditi pejzaž u pravne propise na svim nivoima kao bitnu komponentu čovjekove okoline
- Jasna podjela nadležnosti i jačanje saradnje između institucija na državnom nivou (resornih ministarstava i njihovih agencija) koje djeluju u oblastima poljoprivrede, zaštite kulturne baštine i planiranja prostora
- Jasna podjela nadležnosti i jačanje saradnje između lokalnog i državnog nivoa u oblastima poljoprivrede, zaštite kulturne baštine i planiranja prostora
- U strateškim dokumentima ojačati komponentu o pejzažu
- Uspostavljanje i jačanje saradnje svih aktera (državni sektor, civilni sektor, biznis, mediji, lokalne zajednice, poljoprivredni proizvođači, vlasnici zemljišta,...) koji se odnose na primjenu zakona i sprovođenje mjera na zaštiti i obnovi tradicionalnih poljoprivrednih pejzaža

KLJUČNE TEME za PREPORUKE

■ IDENTIFIKACIJA I ANALIZA POLJOPRIVREDNOG PEJZAŽA ...

Crna Gora je površinom mala, ali **na tom malom prostoru postoje bolje ili lošije očuvani poljoprivredni pejzaži velike estetske vrijednosti**. Njihov izgled zavisi od podneblja u kojem se nalaze, tako se pejzaži razlikuju od primorskih na jugu do onih planinskih na sjeveru. Ta raznolikost ih čini još vrednjim!

Osim sporadičnih studija, danas još **uvijek nemamo jasna i stručno utemeljena saznanja o vrijednim poljoprivrednim pejzažima na prostoru Crne Gore**, oni nisu identifikovani, mapirani i analizirani. Iako (pre)planiran, prostor nije sagledan sa stanovišta kulturnog pejzaža, nije u tom smislu analiziran niti su prepoznati djelovi prostora koji bi mogli biti zaštićeni kao kulturni pejzaži, bez obzira na činjenicu što u svijetu postoje dobro razvijene savremene tehnologije koje omogućavaju cjelovito sagledavanje prostora i praćenje stanja i promjena u njemu.

Stoga je potrebno:

- Podsticati i podržavati sistematska naučna istraživanja vezana za poljoprivredne pejzaže, ruralno nasljeđe, tradicionalne oblike poljoprivredne proizvodnje i autohtone sorte gajenog bilja i rase stoke

KLJUČNE TEME za PREPORUKE

- **IDENTIFIKACIJA I ANALIZA POLJOPRIVREDNOG PEJZAŽA ...**
- Sprovesti detaljnu identifikaciju i mapiranje tradicionalnih poljoprivrednih površina u Crnoj Gori, koristeći: istorijske i arhivske podatke, terenske obilaske, savremene prostorne podatke (topografske mape, katastarske planove, ortofoto snimke), podatke dobijene kroz intervjuje sa predstavnicima lokalne zajednice. Mapiranje i formiranje baza podataka sprovesti korišćenjem savremenih tehnologija (GIS). (kao pilot projekat mogu da posluže sprovedena istraživanja u okviru Agriscape&ME projekta u Gornjoj Lastvi)
- Nakon identifikacije i mapiranja tradicionalnih poljoprivrednih površina u Crnoj Gori sprovesti analizu njihovog načina korištenja kroz vrijeme i trenutnog stanja (način korištenja, karakteristike zemljišta, socijalni i društveni aspekti)
- Sprovedena identifikacija i analize treba da budu osnova za proaktivno djelovanje, tj. planiranje pejzaža, uključujući ocjenu potencijala i mogućnosti korišćenja, kao i ocjenu mogućih konflikata
- U politici očuvanja pejzaža razvijati i primjenjivati pristup primejne politike koja se zasniva na podacima i evidenciji (evidence based policy)

KLJUČNE TEME za PREPORUKE

■ MODELI KORIŠĆENJA I UPRAVLJANJA / PITANJE VLASNIŠTVA

Jedan od važnih uzroka zapuštenog poljoprivrednog zemljišta, odnosno degradiranih poljoprivrednih pejzaža, jeste pitanje vlasništva. Parcele su vremenom, uglavnom nasljeđivanjem, ili dobijale sve veći broj vlasnika ili su diobom usitnjavane. Situacija kada puno ljudi ima dio u jednoj parcelli, ali nedovoljan za samostalno obrađivanje, ne pogoduje ni njenom održavanju ni razvoju djelatnosti. **Potrebno je zaustaviti trend daljeg usitnjavanja parcela i podsticati različite vidove udruživanja vlasnika u cilju zajedničkog iskorištavanja zemljišta (zadruge, partnerstvo u biznisu,...).**

- Neophodan je sveobuhvatan – holistički pristup na prvom mjestu pri definisanju modela korištenja i upravljanja poljoprivrednim pejzažima, posebno onim koji imaju izuzetne vrijednosti da budu prepoznati kao kulturni pejzaž.
- Potrebno je uključiti sve aktere (vlasnici, donosioci odluka, civilni sektor, biznis..) u proces analize i procjene različitih modela korištenja i upravljanja poljoprivrednim pejzažima, oslanjajući se na pozitivna iskustva na globalnom nivou, uz primjenu savremenih tehnologija i globalnih pokreta vezanih za zaštitu životne sredine

KLJUČNE TEME za PREPORUKE

■ MODELI KORIŠĆENJA I UPRAVLJANJA / PITANJE VLASNIŠTVA ...

- Potreban je konsenzus u definisanju **zajedničke vizije svih aktera** uključenih u proces zaštite, obnove, planiranja i upravljanja poljoprivrednim pejzažima: vlasnici, donosioci odluka, civilni sektor, biznis... i njegovanje i podržavanje zajednički postavljenih ciljeva
- Tokom procesa planiranja i definisanja modela korištenja i upravljanja nužno je sprovoditi konsultativni proces – inicirati i podsticati iznošenje ideja i mišljenja i te ideje ugrađivati u vladina dokumenta (nije dovoljno puko informisanje javnosti o tome šta se planira, a što je danas dominantna praksa na nivou donosioca odluka)
- Očuvati poljoprivredno zemljište, tj. ne dozvoliti njegovu prenamjenu kroz neodržive razvojne projekte i planove
- Zaustaviti proces usitnjavanja poljoprivrednih gazdinstava i dalju parcelaciju poljoprivrednog zemljišta
- Neophodno je da se svi relevantni podaci razmjenjuju između donosioca odluka i da se učine dostupnim svim zainteresovanim stranama

KLJUČNE TEME za PREPORUKE

■ LJUDSKI RESURSI

Glavni je razlog zamiranja poljoprivrede depopulacija sela / napuštanje sela, što za posljedicu ima i zapuštanje odnosno urušavanje vrijednih poljoprivrednih pejzaža. Ljudi odlaze u gradove slijedeći svoju potrebu za višim komforom i životnim standardom kao i lakšim poslom. Kako bi se ovaj trend zaustavio i ljudi vratili selu, **potrebno je omogućiti jednak dobre uslove života na selu kao i u urbanim sredinama** (izgradnja infrastrukture, dobra saobraćajna povezanost, izgradnja javnih sadržaja i dr.). Istovremeno, **različitim olakšicama potrebno je podsticati bavljenje poljoprivredom**. Nije dovoljna deklarativna i verbalna podrška obnovi i razvoju poljoprivrede, podrška mora biti konkretna i kontinuirana, kako bi prije svega mladi ljudi našli interes da se bave poljoprivredom i vrate životu na selu.

Polazeći od toga da su u očuvanju pejzaža ljudi na prvom mjestu, potrebno je:

- Stvaranje okvira i uspostavljanje jasne procedure za participaciju različitih aktera u očuvanju poljoprivrednih pejzaža

KLJUČNE TEME za PREPORUKE

■ LJUDSKI RESURSI ...

- Stimulisati ostanak/ tj. povratak ljudi na selo i bavljenje poljoprivredom kroz:
 - stvaranje dobrih uslova za života na selu (izgradnja infrastrukture, dobra saobraćajna povezanost, izgradnja javnih sadržaja i dr.)
 - omogućavanje različitih olakšica za bavljenje poljoprivredom i život na selu
 - predstavljanje primjera dobre prakse
- Obuke i osposobljavanje s ciljem da se prvo unaprijedi javna svijest, potom ostalo
- Multidisciplinarni programi obuke vezano za razvoj poljoprivrede i zaštitu pejzaža:
 - za najšire građanstvo od najranijeg uzrasta i na svim novima
 - za same poljoprivrednike (ciljna obuka s naglaskom na efekte – pozitivne i negativne koje poljoprivreda ima na pejzaž)
- Stručna obuka i osposobljavanje svih aktera vezanih za razvoj poljoprivrede i zaštitu poljoprivrednog pejzaža, uključujući i program cjeloživotnog obrazovanja
- Jačanje uloga civilnog sektora i medija u promovisanju vrijednosti pejzaža
- Kulturno nasljeđe je važan izvor kreativnosti i inovacija, uključuju i inovativne oblike usluga, stoga ono, između ostalog, može znatno doprinijeti i otvaranju radnih mesta od poslova na restauraciji i održavanju, kulturnom turizmu, kreativnoj industriji itd.

KLJUČNE TEME za PREPORUKE

■ PODSTICAJNE MJERE

Razvoja poljoprivrede, pogotovo održive, nema bez šire društvene podrške, što pokazuju brojni primjeri razvijenih zemalja. Bez obzira koliko iznosi i kako je raznovrsna podrška iz različitih međunarodnih fondova – **ona ne smije da osloboди državu i lokalne vlasti** njihove obaveze da se staraju o selu, životnoj sredini i pejzažu! Podsticajne mjere za obnovu poljoprivrede, uz očuvanje tradicionalnih poljoprivrednih pejzaža, generalno treba da idu s dva nivoa: s državnog – gdje ključnu ulogu ima Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja; i lokalnog – iz budžeta opština.

A) Na nivou države – Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja

Ključnu ulogu ima poljopriredna politika i podrška razvoju sela koja se realizuje iz agrobudžeta zatim i ostale politike:

- Proširiti obuhvat direktnih plaćanja proizvođačima, uvesti tzv. zelena plaćanja (u skladu s principima CAP-a), i povećati izdvajanja za agroekološke mjere koje obuhvataju pejzaž i kulturno nasljeđe;
- Ubrzati uvođenje elemenata unakrsne ispunjenosti uslova (cross-compliance rules) za ostvarivanje podrške za različite poljoprivredne aktivnosti

KLJUČNE TEME za PREPORUKE

■ PODSTICAJNE MJERE ...

- U politiku podrške poljoprivrednicima, posebno pri podršci novim projektima, paralelno primjenjivati Kodeks dobre poljoprivredne prakse
- Odgovarajućom poreskom politikom i olakšicama stimulisati razvoj poljoprivrede i očuvanja tradicionalnih poljoprivrednih pejzaža
- Dodatne mjere podrške za uređivanje terasa, obnovu suvozidina, obnovu objekata koji su tradicionalno građeni, uređivanje pjezaža
- Pojačati ulogu šumarstva u politici ruralnog razvoja
- Ruralni turizam – prioritet dati obnovi tradicionalne gradnje i podršci seoskom stanovništvu koje stalno živi u pojedinim područjima a ne "diznilendima" po C. Gori
- Uvoditi indikatore praćenja i mjerjenja rezultata uspjeha, osnažiti naučna istraživanja

B) Uloga lokalne samouprave

- Dopuna programa podrške razvoju sela koji se sprovode s nivoa države,
- Izrada i dosljedna primjena lokalnih strategija ruralnog razvoja koje su kombatibilne s podrškom s državnog nivoa
- Podrška inicijativama lokalnih zajednica, predstavnicima civilnog društva

KLJUČNE TEME za PREPORUKE

■ EDUKACIJA I JAČANJE JAVNE SVIJESTI

U svakoj sferi života važno je građane obrazovati, razvijati njihovu svijest, kako bi mogli aktivno učestvovati u donošenju i sprovođenju odluka. Iako Crna Gora na malom prostoru ima brojne vrijedne i raznolike pejzaže, **nije dovoljno razvijena svijest o njihovoj vrijednosti i važnosti očuvanja u laičkoj javnosti, ali nerijetko ni na institucionalnom nivou**. Stoga su stalna edukacija, cjeloživotno obrazovanje, medijska promocija i dr. vrlo važni za podizanje nivoa znanja i svijesti o vrijednosti i značaju poljoprivrednih pejzaža.

U jačanju javne svijesti o vrijednostima pejzaža, glavno polazište treba da bude: **pejzaž je zajedničko dobro: kulturni, ekološki i društveni resurs**. Stoga je potrebno:

- Na različite načine promovisati poljoprivredu zasnovanu na iskustvu iz prošlosti koja čuva našu tradiciju, kulturno i prirodno nasljeđe
- Promovisati tehnike obrade zemljišta, posebno tradicionalne, koje doprinose poboljšanju pejzaža
- Podsticati održavanje i obnovu zanata potrebnih za obnovu pejzaža (tradicionalna poljoprivreda, tradicionalne tehnike gradnje - posebno tehnika zidanja suvozida, ..)

KLJUČNE TEME za PREPORUKE

■ EDUKACIJA I JAČANJE JAVNE SVIJESTI

- Pejzaž i njegove vrijednosti uključiti u program za obrazovanje đaka u osnovnim i srednjim školama, kao i u program đačkih ekskurzija – ne umanjujući značaj prirode pričati i o drugim aspektima - kulturnom nasljeđu i doprinosu čovjeka (pozitivnom i negativnom) oblikovanju pejzaža
- Znatno snažnije u Crnoj Gori promovisati poljoprivredu na porodičnim gazdinstvima (EU koncept - family farming) koja su suštinski nukleus života u ruralnim područjima i lokomotiva razvoja sela
- Podrška poljoprivredi u skladu s principima CAP-a nije samo usmjerena da ojača same poljoprivrednike i njihove prihode, nego se tako država na efikasan način brine o javnom interesu (resursi, ekosistemske usluge i sl.)
- Uočavanje i promovisanje primjera dobre prakse u poljoprivredi koja pozitivno djeluje na pejzaž - estetska vrijednost i korisnost pejzaža najčešće su kompatibilne
- Pored promocije dobrih primjera pokretanja biznisa u poljoprivredi istovremeno afirmisati i njihov pozitivan odnos prema životnoj sredini i pejzažu
- Veze s lokalnom zajednicom učvršćuju osjećaj pripadnosti određenoj teritoriji.

KLJUČNE TEME za PREPORUKE

■ PLANIRANJE

U narednom planskom ciklusu, kroz izradu Prostornog plana Crne Gore i Plana generalne regulacije, kao i prateće studijske dokumentacije, neophodno je utvrđivanje posebnih zona značajnih prirodnih, predionih i poljoprivrednih vrijednosti i njihova zaštita od intenzivne urbanizacije, odnosno sprovođenje koncepta „otvorenih područja“.

Treba ojačati ulogu poljoprivrede kao dominantne komponente u očuvanju bogatstva poljoprivrednog,, pa samim tim i kulturnog pejzaža u Crnoj Gori.

U ruralnim područjima naročito je **važno prepoznati otvorene ruralne prostore** u kojima je podjednako značajna zaštita životne sredine i podsticanje razvojnih interesa. Riječ je o prostorima dominantno ruralnih karakteristika u kojima eventualnu buduću izgradnju treba vezivati isključivo za postojeća tradicionalna naselja ili za aktivnosti poljoprivrednih gazdinstava. Dio sistema otvorenih prostora su i područja plodnog tla i vrijednog tradicionalnog kulturnog predjela čije je očuvanje osnova multifunkcionalnog ruralnog razvoja u kome se poljoprivredna proizvodnja može kombinovati s turističkom ponudom (agroturizam) i različitim oblicima rekreacije na otvorenom.

KLJUČNE TEME za PREPORUKE

■ PLANIRANJE ...

Kroz prostorno-planska rješenja treba **destimulisati prenamjenu poljoprivrednog zemljišta**, odnosno usklađivati urbanizaciju s prirodnim uslovima i potencijalom za razvoj poljoprivrede.

Pri izradi prostorno-planske dokumentacije na svim nivoima **obavezno izrađivati plan predjela** usklađen sa cjelovitim planskim rješenjem, koji treba da sadrži: jasan koncept razvoja i zaštite (lokalno) značajnih/prepoznatljivih predjela, određene uslove razvoja djelatnosti/zahvata, kao i smjernice za razvoj i zaštitu područja koja karakteriše potreba posebne (lokalne) zaštite predjela.

Planom predjela moguće je predvidjeti potrebu **izrade studije zaštite za predjele** koji su prepoznati kao vrijedni za stavljanje pod određeni vid zaštite, uključujući i poljoprivredne pejzaže. Mogu se predložiti granice takvih lokaliteta, dati opisi područja i ključne karakteristike relevantne za zaštitu određenog područja, odnosno definisati dozvoljene i nedozvoljene aktivnosti u okviru tog područja i neposrednog okruženja.

KLJUČNE TEME za PREPORUKE

■ PLANIRANJE ...

Očuvanje karakteristika poljoprivrednog pejzaža sa starom parcelacijom kultivisanih imanja, putevima, regulisanim potocima, podzidima, sačuvanim starim kućama i pomoćnim zgradama, starim zasadima i ostalim elementima ruralne arhitekture, moguće je kroz **primjenu slijedećih mjera u prostorno-planskoj dokumentaciji nižeg reda, odnosno većeg stepena detaljnosti:**

- Sačuvati prostornu matricu postojećih ruralnih cjelina i puteva koji ih povezuju
- Sačuvati, obnoviti i revitalizovati obradive površine, uključujući livade, polja, udoline, vrtače i terasasta obradiva imanja, čime se obnavlja autentičnost ruralnog ambijenta; ne vršiti prenamjenu poljoprivrednog u građevinsko zemljište
- Sačuvati autentične ruralne cjeline, obnoviti i revitalizovati napuštene
- Sačuvati i obnoviti i ostale elemente kulturnog pejzaža (međe, puteve, regulacije potoka, i dr.)
- U okviru autentičnih ruralnih cjelina obnoviti ansamble tradicionalne arhitekture sa stambenim i pomoćnim zgradama, originalnim elementima uređenja dvorišta i vrtova

KLJUČNE TEME za PREPORUKE

■ PLANIRANJE ...

- Obnova autentičnih ruralnih cjelina može se vršiti uz prethodno izdate konzervatorske smjernice, kojima će se definisati nivo potrebne dokumentacije, a za pojedinačne izdvojene objekte ili komplekse na osnovu konzervatorskih uslova
- Obnavljanje objekata vršiti uz upotrebu tradicionalnih materijala i zanata
- Razmotriti mogućnost savremene gradnje tek kada budu stavljene u funkciju sve stare ruševine, pri čemu treba onemogućiti gradnju trajnih objekata koji funkcionalno, vizuelno ili na bilo koji drugi način mogu da naruše ambijentalne i/ili druge vrijednosti pejzaža;
- Ograničeno širenje ili pogušćavanje autentičnih ruralnih cjelina moguće je samo na osnovu studija kulturne baštine i konzervatorskih smjernica
- Pogušćavanje postojećih ruralnih cjelina i novu gradnju treba planirati po uzoru na tradicionalnu: pažljivim odabirom mjesta, organizacijom prostora, odabirom materijala i primjenom tradicionalnih zanata. Pri gradnji novih objekata, važno je poštovati naslijедeno mjerilo (proporcije i veličinu) tradicionalnih objekata.

**AGRI
SCAPE
& ME**

www.agriscape.org